

LA FILOSOFIA MODERNA: EL RACIONALISME

DESCARTES

BIOGRAFIA

1. Anys de formació:

1596: René Descartes (en llatí: Cartesius) neix a La Haye (Turena, França, al sud-est de París; avui la localitat s'anomena Descartes), el 31 de març de 1596. El seu pare era un membre del Parlament de Rennes (a la Bretanya francesa). La mare del petit René mor a l'any següent del seu naixement i el futur filòsof va ser educat per l'àvia, mentre el pare es tornà a casar. Això ha estat considerat important per alguns biògrafs, perquè Descartes tenia un temperament força esquerp, pessimista i tímid. Mai no es va casar i (a la manera estoica) va preferir una vida allunyada del poder.

1606-1614: Estudia al Col·legi Reial de La Flèche, dirigit pels jesuïtes i dedicat a l'educació de joves nobles. Descartes era un noi malaltís que tenia sovint permís per estar-se al llit i llegir. Aquesta tendència a la misantropia va conservar-la sempre. Descartes sempre es sentí molt orgullós de ser alumne dels jesuïtes. Va estudiar amb ells la física de Galileu (que, oficialment, estava prohibida) però la filosofia que va aprendre fou, en canvi, molt tradicional i escolàstica.

1616: Es llicencia en Dret per la Universitat de Poitiers; però mai no exercí.

2. Anys de recerca:

1618: Per tal de "llegir el gran llibre del món" i com era habitual entre joves nobles, s'allista a l'exèrcit de Maurici de Nassau. Participa en els primers temps del que després va ser la Guerra dels 30 Anys.

1619: Canvia de bàndol en la guerra i s'allista amb Maximilià de Baviera. Aquest fet avui ens pot sorprendre, però era habitual a l'època, amb soldats mercenaris. Trobant-se aïllat per la neu a la caserna de Neuburg es produeix la intuïció del seu mètode: la famosa "meditació de l'estufa", després de la qual decideix abandonar l'exèrcit i dedicar-se de ple als estudis filosòfics (1620). La "meditació de l'estufa" (el dia 10 de novembre de 1619) és el moment en què, segons ell mateix va explicar al *Discurs del mètode*, va tenir la intuïció de la necessitat del mètode i de la primera veritat. És una reflexió que feu, aïllat en mig de la guerra, sobre la idea de d'ordre i les conseqüències que d'aquest fet se'n podien seguir per a la fonamentació d'una filosofia.

3. Anys de producció:

1625-1628: Viu a París, pràcticament reclòs, posa en ordre els seus pensaments i comença a redactar.

1629: Marxa a Holanda (l'únic país europeu del moment sense restricció a cap pràctica religiosa i que respectava la llibertat de consciència) on viurà fins al 1649, retirat,

solitari i dedicat al seu projecte filosòfic.

1633: La Santa Seu condemna Galileu i Descartes renuncia a publicar el llibre sobre *El món*.

1637: Al juny publica el *Discurs del mètode* que, com el seu nom indica, era el pròleg o l'explicació del mètode que li havia permès escriure tres llibres científics: *Diòptica*, *Meteors* i *Geometria* editats al mateix volum (formaven part del que era la seva gran obra *Tractat del món* que va amagar prudentment per por que no li succeís el mateix que a Galileu). En el *Discurs* se'ns ofereix, en definitiva una autobiografia intel·lectual (ell en diu "la història del meu esperit") i, en síntesi, els seus principis gnoseològics i metafísics.

1640: Publica en llatí les *Meditationes de prima philosophia* [*Meditacions metafísiques*]. El text es tradueix al francès l'any 1647.

1643: Polèmica contra Descartes, atacat, entre d'altres, pels jesuïtes.

1649: Publica el *Tractat de les passions*. Cristina de Suècia, reina de tarannà obert, convida Descartes a viatjar a Suècia. Com que a Holanda la polèmica anticartesiana augmentava decideix acceptar la invitació i dona classes de matemàtiques a la reina.

1650: Descartes s'ensopeix a la Cort, escriu que Suècia és "el país dels óssos" i vol marxar; però mor d'una pulmonia l'11 de febrer.

CONTEXT HISTÒRIC

La vida de Descartes transcorre durant la primera meitat del segle XVII. És un període de crisi a Europa: es trenquen els fonaments de la societat feudal i s'anuncia el naixement d'un nou món. El període es caracteritza per:

- a. **Crisi del vell ordre feudal:** gràcies al comerç i als imperis colonials la burgesia comercial de les ciutats amenaça el predomini de la noblesa.
- b. **Ruptura del món cristià i crisi religiosa:** després de la Reforma protestant i de la Contrareforma, Europa es divideix i es produeix la Guerra dels trenta anys, que enfronta l'Europa catòlica i feudal amb la protestant i burgesa. D'aquí se'n deriva la persecució del lliurepensament i la intolerància religiosa.
- c. **Crisi política:** és el moment del naixement dels estats sobirans i independents de l'Església.
- d. **Crisi de la cultura medieval:** neix la nova ciència i es passa d'una visió del món teocèntrica a una cultura antropocèntrica, on la raó humana i l'home són el centre del món.

En aquest marc històric hem de situar la publicació del *Discurs del mètode*.

CONTEXT FILOSÒFIC

El segle XVII representa la continuació dels **grans canvis** que s'inicien durant el **Renaixement**:

- a. **Retorn als clàssics** i redescubriment de l'art, la ciència i la cultura de l'antiguitat.
- b. **Humanisme**: l'home en el centre o el nou naixement de l'home (Renaixement).
- c. **La nova ciència**: la força més poderosa de canvi en aquesta època és la **revolució científica**. La física aristotèlica, el paradigma científic dominant fins ara, es mostra inoperant i es substituït per un nou model d'explicació del món, en el que s'ha anomenat **Gir copernicà**. Els elements més característics de la nova ciència són els següents:
 - **Teoria heliocèntrica**: Copernic, Kepler i Galileu, entre d'altres posen les bases de la nova física que culminarà amb l'obra de Newton.
 - **Nou mètode científic** o mètode hipotètico-deductiu creat, sobre tot, per Galileu.
 - **El model matemàtic**: les matemàtiques són el llenguatge en que està escrit el gran món i un model de ciència que es caracteritza per la seva certesa i claredat.
 - **Confiança en el poder de l'home per dominar la naturalesa**: apareix un nou tipus de filòsof-científic que s'interessa pels descobriments tècnics i la seva aplicació en la producció, la guerra, la navegació,... Es viu un temps d'invents (brúixola, telescopi, termòmetre, el rellotge de pèndol,...) i d'optimisme.
 - **Visió mecanicista del món**: no només l'univers és descrit com un gran mecanisme de rellotgeria sinó que també es descriuen els moviments dels animals i del cos humà com a processos mecànics. Leonardo da Vinci, per exemple, realitzà nombroses disseccions en cossos animals i humans i mirà la seva anatomia com una màquina a la que es poden aplicar les lleis de la mecànica.
- d. **L'escepticisme**, una de les escoles de filosofia antiga, reneix amb una força sorprenent. Contra els dogmàtics, que creuen que l'home pot tenir certeses absolutes, **els escèptics afirmen que res és cert i segur**, que els sentits sovint ens enganyen, que hi ha varietat d'opinions i costums,...i que el millor que podem fer és abstenir-nos de jutjar, obtenint així la tranquil·litat de l'ànima. Descartes aprecià i llegí a escèptics com Montaigne, i fins i tot va fer servir algun dels seus arguments, però practicà una forma de dubte molt diferent del dubte dels escèptics.
- e. **Trencament amb l'escolàstica** o filosofia cristiana medieval. L'escolàstica era la filosofia oficial de les escoles i universitats d'arreu d'Europa. Després de Tomàs d'Aquino l'escolàstica entra en crisi: cada cop més gent creu que la raó, la filosofia i la ciència han de seguir un camí diferent al de la teologia. Durant el renaixement hi ha una reacció per part dels grans filòsofs humanistes (Pico de la Miràndola, More, Erasme,...) que intenten superar el pensament cristià i alliberar la raó i la filosofia de la feixuga càrrega de la fe, l'església i l'autoritat. No és que es vulgui trencar amb la religió sinó que l'home vol viure la vida terrenal.

PER QUÈ DESCARTES ÉS EL PARE DE LA FILOSOFIA MODERNA?

S'acostuma a considerar que Descartes és el pare de la Filosofia Moderna perquè amb la seva obra es produeix un **canvi en la pregunta central de la filosofia**. Des d'Heràclit i Parmènides la filosofia grega s'havia plantejat el tema de: què és l'ésser?. Els medievals van adaptar la pregunta preguntant: què és l'ésser diví?. En canvi **a partir de Descartes la pregunta fonamental és: com arribem a conèixer l'ésser?**. El “jo” que coneix és la porta a qualsevol cosa coneguda (“antropocentrisme racionalista”). Una filosofia moderna és una filosofia basada en el jo. De la pregunta per l'ésser (metafísica) és passa a la qüestió del coneixement (l'home).

En el Racionalisme i en l'Empirisme no deixen de preguntar-se per l'ésser; però la pregunta per l'ésser es subordina a la pregunta pel coneixement. El tema filosòfic central en Descartes i Hume és: com l'home arriba al coneixement de l'ésser?. És el subjecte el que és capaç de valorar el món a través del coneixement humà. És per això que de vegades es diu que amb Descartes neix el subjectivisme modern perquè només el subjecte és capaç de tenir l'evidència del coneixement.

1. EL RACIONALISME: confiança en la raó.

El Racionalisme és la teoria filosòfica que inaugura la modernitat i **es caracteritza per una absoluta confiança en la RAÓ com a font de coneixement**. La raó és **autònoma i autosuficient**. Segons Hegel, aquesta autosuficiència es pot entendre de dues maneres:

1. Negativament: És l'afirmació que l'exercici de la raó no pot veure's limitat per cap instància superior (ni per la religió, ni per la tradició, ni per l'autoritat política,...). Significa un trencament radical amb la concepció filosòfica medieval que subordinava la raó a la fe.

2. Positivament: El racionalisme diu que només a la raó li pertoca jutjar sobre la veritat.

D'una manera més restringida, s'anomena **“racionalisme” el corrent filosòfic del segle XVII al qual pertanyen Descartes, Spinoza, Malebranche i Leibniz**. Seguint el model de les matemàtiques, que és un sistema deductiu, els racionalistes pretenen deduir la veritat i tot un sistema d'explicació del món a partir d'uns principis evidents per si que la raó conté en ella mateixa, prescindint totalment de l'experiència.

Habitualment es tendeix a **contraposar a l'empirisme que és un corrent filosòfic fonamentalment britànic de finals del segle XVII i del segle XVIII al qual pertanyen Locke, Berkeley i Hume**. Els empiristes defensen que l'origen del coneixement es troba en l'experiència sensible i prenen com a model científic el mètode experimental de la física, que és un sistema inductiu.

TESIS BÀSIQUES DEL RACIONALISME:

1. Confiança en la raó:

És un element bàsic que el racionalisme, que recull de l'herència cultural del Renaixement. Després d'un període medieval en què la raó es va subordinar a la fe, el Renaixement va defensar l'autonomia de la raó, per sobre de la tradició religiosa. La raó és el fonament també de la ciència i és l'instrument a partir del qual l'home pot conèixer la veritat, actuar correctament i dominar el món.

2. **Minusvaloració del coneixement sensible:**

Aquesta qüestió enceta la polèmica entre racionalisme i empirisme. Els racionalistes consideren que els sentits ens poden enganyar (donar informació falsa, p. ex. els miratges). La sensibilitat no té el caire universal i necessari de la raó i, per tant, no és una bona guia de l'acció humana.

La polèmica entre Racionalisme i Empirisme arranxa del fet que per els empiristes britànics la sensibilitat (experiència sensible) està en la base de la raó mentre que pels racionalistes la raó humana és autosuficient.

3. **L'innatisme:**

És l'afirmació segons la qual en la raó humana hi ha idees innates, que neixen i es desenvolupen amb nosaltres. Són universals (les tenim tots els humans sempre i ja) i són el fonament de qualsevol raonament.

Plató ja havia defensat que en l'ànima hi ha un coneixement innat de les Idees. Descartes segueix la tradició de Plató i Agustí d'Hipona i considera que les idees Innates són evidents per si mateixes.

Les idees innates centrals per a Descartes són:

- Jo penso, és a dir, jo existeixo
- Idea de Déu
- Idea del Món

L'existència d'idees innates és un tema polèmic perquè els empiristes les neguen radicalment. Segons l'empirisme no tenim idees innates sinó que la ment és una *Tabula rasa* [llenç en blanc]. Això vol dir que quan naixem, naixem en blanc, la ment és com un quadre en blanc o una capsa buida que es va omplint a cops d'experiències. És l'experiència l'única font de coneixement.

4. **La necessitat del mètode:**

Pensar correctament és "pensar ordenadament". Si ens equivoquem en el raonament és perquè no ho fem amb mètode, és a dir, amb ordre, pas per pas. Etimològicament, la paraula "mètode", que ve del grec, significa "camí cap a...". Un mètode és un camí per arribar a la veritat. Els racionalistes diuen que si Galileu i la ciència física han superat el model medieval de la naturalesa és perquè han pensat amb regla, amb mesura, pas a pas, sense confondre desig i realitat. Si el **mètode matemàtic** havia funcionat en la física de Galileu, també ha de funcionar en la metafísica

El MÈTODE MATEMÀTIC és un sistema deductiu: parteix d'uns axiomes o principis evidents per deduir noves veritats de certesa assegurada.

Els filòsofs es perden entre eternes discussions i no arriben mai a veritats demostrades. No podria ser també la filosofia una ciència certa i segura si utilitzes el mateix mètode que les matemàtiques?.

5. **La racionalitat del món:**

Si la raó és l'instrument que té l'home per conèixer el món és perquè el món mateix és racional. El món podria ser un atzar; podria haver-hi un univers sense cap mena de regles, però observem que en la Física hi ha lleis universals i necessàries. Per tant, entre el món i l'home hi ha un element en comú: ambdós són racionals. Tots dos són expressió d'una raó i és per això que l'home pot conèixer objectivament.

2. OBJECTIU DE LA FILOSOFIA CARTESIANA

S'ha de tenir present que **la característica principal del pensament modern**, iniciat per Descartes, és que abans de plantejar-se els problemes metafísics es planteja un **problema previ, el del coneixement**: com coneixem la realitat, d'on provenen les idees, quines capacitats i límits té el pensament humà, com evitar l'error, veritat i certesa,...

Descartes centra la seva filosofia en la lluita contra l'escepticisme (escola filosòfica que, en essència, afirma la impossibilitat d'assolir el coneixement vertader perquè la raó és limitada per naturalesa) i cerca un fonament cert i segur pel coneixement humà. Per ell la raó humana és capaç d'arribar a la veritat i certesa absolutes. **L'objectiu bàsic de l'obra cartesiana és la recerca de la VERITAT.** Per tal d'assolir aquest objectiu serà necessari procedir a una completa renovació de la filosofia. Descartes havia quedat molt decebut després dels seus estudis: els millors professors i llibres l'havien deixat ple de dubtes i interrogants. A la primera part del *Discurs* ens explica la insatisfacció que li havia produït la filosofia escolàstica que havia après amb els jesuïtes. Quan es refereix a la filosofia escolàstica diu que la filosofia no ha progressat. La física, gràcies a la matemàtica, ha augmentat el coneixement humà. En canvi en filosofia continuen discutint les mateixes qüestions que Plató i Aristòtil. En les obres dels millors filòsofs no hi veia res que fos cert i segur. Aleshores **decidí trencar amb el passat i començar de zero**. Comparà la saviesa de l'època, el conjunt de coneixements acumulats fins aleshores, a un vell edifici construït a diverses èpoques per molts d'arquitectes, que per tant no té unitat, ni ordre, ni harmonia. Calia enderrocar-lo i construir-ne un de bell nou. Descartes no pretenia crear una filosofia nova i original, sinó més aviat una **filosofia certa i ordenada**.

La condició bàsica per dur endavant el seu projecte era trobar el mètode adient, un mètode "per conduir bé la raó i cercar la veritat en les ciències". S'havia d'aplicar a tot el saber humà **un nou mètode**, semblant al model matemàtic. (Qui desitja trobar un tresor no es dedica a vaguejar per si casualment en troba algun).

El projecte cartesià suposa també la **unificació de totes les ciències**: encara que hi ha ciències molt diverses totes elles formen una **unitat orgànica, comparable a un gran arbre** les arrels del qual són la metafísica, el tronc la física i les branques totes les altres ciències (medicina, mecànica i moral serien les fonamentals).

3. EL MÈTODE

"Entenc per mètode, algunes regles certes i fàcils gràcies a les quals tots els qui les observin exactament no suposaran mai veritable el que és fals". **Un mètode no és més que un conjunt de regles certes i fàcils que serveixen per utilitzar correctament les nostres capacitats mentals naturals.** La nostra ment és infal·lible si no es veu destorbada pels prejudicis, les passions o una educació incorrecta.

El **mètode** és una forma de fer progressar la raó. Sense mètode només hi pot haver confusió. Però si la intel·ligència humana avança **pas per pas**, és a dir, **d'una manera ordenada** i racional, no caurà en l'error, i no confondrà el que és veritable amb el que és fals. **Descartes cerca un mètode segur i exacte per a la reflexió filosòfica, que faci avançar la filosofia tal com ho va fer en aquella època la nova física.**

EL MÈTODE CARTESIÀ ESTÀ INSPIRAT EN LA MATEMÀTICA: a partir d'una o varies veritats evidents, indubtables, tan certes que negar-les impliqui contradicció (axiomes), es van deduint noves veritats amb l'ajut d'una sèrie de regles segures i certes. Això és el que fan els matemàtics que disposen d'axiomes, teoremes i regles de càlcul. Comencen amb les coses més simples i evidents per elles mateixes i van avançant pas per pas, a través d'encadenaments rigorosos d'unes veritats amb unes altres. "Evidència i certesa" és el que busquen els humans en totes les coses de la vida i és el que, segons Descartes, fins ara només s'ha trobat en l'àmbit de les matemàtiques

3.1 LES REGLES DEL MÈTODE

Les regles es basen en les dues operacions bàsiques i naturals que pot realitzar l'enteniment: la intuïció, que ens proporciona les idees evidents, i la deducció, que ens permet extreure noves veritats.

En la 2ª part del *Discurs* el filòsof francès formula les 4 regles del seu mètode:

1. **Regla d'evidència:** És la regla fonamental. *"Cal no admetre res que pugui ser dubtós, s'ha d'acceptar només allò que es presenta a la nostra intel·ligència d'una manera tal que no és possible cap mena de dubte. Metodològicament, si alguna cosa pot ser considerada dubtosa cal considerar-la falsa"*. Es a dir, **no acceptar com a vertader res que no ens aparegui com a completament evident**. Cal començar posant en dubte tots els nostres coneixements; es tracta d'aplicar el **DUBTE METÒDIC**, que consisteix en dubtar de tot fins a descobrir quelcom absolutament evident (veure 3.2. EL DUBTE). **L'evidència es dona a través de la INTUÏCIÓ:** operació mental per la qual la ment veu de manera immediata, transparent i sense possibilitat d'error idees simples i absolutament vertaderes. Les idees evidents es caracteritzen per ser **clares i distintes**.
2. **Regla d'anàlisi:** *"Dividir cadascuna de les dificultats que examinés en tantes parts com fos possible i que es requerissin per tal de resoldre-les millor"*. La paraula anàlisi en Descartes significa el mateix que divisió. Consisteix a dividir el problema plantejat en tantes parts com sigui possible fins a arribar als elements o idees més simples, que puguin ser coneguts immediatament com a veritables i dels quals no pugui formular-se cap dubte. Es tracta de descompondre o dividir el problema que s'analitza en tantes parts com sigui possible. Aleshores es pot començar per les idees més senzilles.
3. **Regla de síntesi** o composició: *"conduir amb ordre els pensaments, començant pels objectes més simples i fàcils de conèixer i anar ascendint a*

poc a poc i gradualment fins al coneixement dels més compostos". En aquest punt és on intervé la **DEDUCCIÓ**: partint de les primeres veritats o evidències extreure noves veritats que se'n derivin necessàriament.

4. **Regla d'enumeració completa**: consisteix en fer freqüents comprovacions o revisions, per tal d'evitar qualsevol classe d'error.

3.2 EL DUBTE

Hi ha un tòpic absurd que presenta Descartes com un filòsof que passava el seu temps dubtant de tot. Però més aviat es tracta del contrari: per a un cartesià només és veritat allò indubtable. Dubtem per arribar a quelcom que no pugui ser dubtat i que resulti evident per si mateix. Si volem edificar un sistema filosòfic nou i aclarir les principals qüestions filosòfiques, hem de **partir d'uns fonaments certs i segurs**. L'única manera de trobar un fonament sòlid per a la filosofia és sotmetre-ho tot al dubte. Allò que passi la prova, que sigui vertaderament indubtable, serà pres com a punt de partida, com una primera veritat. El de Descartes **no és un dubte escèptic**, que no creu en la possibilitat d'un coneixement cert. **Es tracta, ben al contrari, d'un dubte metòdic, ordenat, que avança pas per pas fins al coneixement de la veritat.** Dubtam per arribar a una posició en què deixem de dubtar. És **un dubte voluntari, provisional i teòric d'una ment que cerca la veritat.**

4. LA METAFÍSICA: *El Discurs del mètode*

Un cop definit el mètode, Descartes comença a edificar la metafísica, l'arrel de l'arbre de la ciència. El més important era establir una primera veritat absolutament evident per fonamentar tot el sistema d'explicació de la realitat.

4.1 LA PRIMERA VERITAT: "COGITO, ERGO SUM"

La frase cartesiana "*Penso, per tant existeixo*" ("*Je pense, donc je suis*") potser és la dita més repetida de la història de la filosofia. Però l'interessant és saber com arriba a aquesta primera veritat i que significa exactament.

La primera regla del mètode, la regla d'evidència, consistia en dubtar de tot fins arribar a una veritat indubtable o, dit d'una altra manera, aplicar el dubte metòdic. S'havia de desprendre de totes les idees adquirides prèviament i començar de zero. **Tres són els motius de dubte** que presenta al *Discurs*:

- Comença per dubtar dels SENTITS: ens podem fiar totalment de les informacions que ens proporcionen els sentits? La realitat no és sempre com ells ens fan veure. El cert és que de vegades ens enganyen. Quina seguretat tenim aleshores de que no ens enganyen sempre?.
- També podem dubtar dels nostres RAONAMENTS, ja que si sovint ens equivoquem en operacions senzilles és possible que ens equivoquem sempre.
- Fins i tot es possible dubtar de la REALITAT DEL MÓN; els mateixos pensaments que

tenim desperts els podem tenir mentre dormim i aleshores les nostres idees sobre el món serien fruit de la il·lusió. *"Com pots estar segur que tota la teva vida no és un somni?"*.

Del mateix dubte sorgeix una certesa, i és justament aquesta: que dubtava. En el fet de dubtar es posa de manifest la meua existència. **Com que dubtava, necessàriament havia de pensar, i com que pensava, havia de ser un ésser que pensa. "Penso, per tant existeixo".** *"Però immediatament després vaig copsar que mentre volia pensar així, que tot era fals, calia necessàriament que jo, que ho pensava, fos alguna cosa. I advertint que aquesta veritat, penso, per tant existeixo, era tan ferma i tan segura que totes les suposicions més extravagants dels escèptics no eren capaces de fer-la trontollar, vaig creure que sense escrúpols la podia acollir com a primer principi de la filosofia que cercava"*. Per Descartes pensament o "cogitatio" inclou funcions mentals tan diverses com dubtar, imaginar, voler, ...totes elles conscients. **El Cogito és la intuïció directa de la relació necessària entre el pensar i el ser, la simultaneïtat entre pensament i existència.** Aquesta evidència que sorgeix de l'interior del subjecte té les següents característiques:

- a. És una intuïció: no es tracta d'una deducció o d'un raonament sinó d'una intuïció immediata en la que el meu pensament i la meua existència són percebuts clarament.
- b. És una idea clara i distinta, és vista amb total nitidesa i és simple, precisa i separada de qualsevol altra idea.
- c. És una veritat immutable.

Descartes es capta a sí mateix com un "**jo pensant**", més real que el món material. Aquesta substància pensant o ànima és distinta i independent del cos. Pot pensar que no té cos, que no hi ha món ni espai, però no pot pensar que ell no és res. *"D'això vaig saber que jo era una substància l'essència o naturalesa de la qual no és altra que pensar"*. Podem tenir una certesa enmig d'un mar de dubtes; podem pensar que no existeix Deu, ni el món, ni els altres, però no puc pensar que jo, que penso aquestes coses, no existeixo. És possible que tot sigui fals i res no existeixi, però que jo les penso no ho puc dubtar.

Descartes ha trobat el primer principi de la filosofia que cercava, la **PRIMERA VERITAT**, un puntal absolutament indubtable (dubtar d'ella és contradictori) sobre el que construir tot l'edifici del saber.

Però el *cogito* no és només la primera veritat, és també el model de tota veritat, el model del criteri de veritat. A partir d'aquesta **primera veritat** Descartes pot establir les característiques d'allò vertader: El **Cogito** és una idea evident, és a dir, clara i distinta. **D'ara en endavant pren com a CRITERI DE VERITAT o com a regla general "que són vertaderes totes les coses que podem concebre clara i distintament"**.

El *Cogito* és el fonament sobre el qual Descartes vol aixecar tot l'edifici del saber. **El "jo pens" és el punt de partida des del qual trobar noves veritats.** A partir d'aquí Descartes s'ha d'enfrontar al problema de deduir l'existència del món. Podem formular el problema així: **Com es pot demostrar l'existència real del món partint exclusivament de l'existència del pensament?** Com demostrar que les meves idees sobre el món es corresponen a la realitat?

La realitat de les coses és dubtosa. El pensament, en canvi, conté una sèrie d'idees. Descartes creu que si les analitzam tal vegada en poguem trobar alguna que ens permeti demostrar l'existència d'una realitat fora de la ment.

4.2 LA HIPÒTESI DEL GENI MALIGN

A la seva obra *Meditacions metafísiques* Descartes introduí un dubte final i radical, la hipòtesi del geni maligne: la possibilitat de suposar que existeix un Déu enganyador que fes que ens equivoquem fins i tot en aquelles coses que ens semblen més evidents, que ens fes confondre el que és veritat amb el que és fals. L'única forma de superar aquest dubte és demostrar l'existència d'un Déu que no sigui enganyador i que m'asseguri que el que concep com a evident en realitat ho és. Per aconseguir-ho s'ha de basar en l'únic que té, el pensament, i indagar si hi ha alguna idea de la qual es pugui inferir l'existència de Déu

4.3 LES IDEES INNATES

Dèiem abans que Descartes pretenia analitzar les idees que té el pensament per intentar esbrinar si l'existència del món és real. Amb aquesta intenció distingeix tres classes d'idees:

- **Adventícies:** provenen de l'experiència. Exemples d'aquestes idees són el color, la duresa, el calor,...
- **Factícies:** són aquelles que la ment construeix a partir de les anteriors. Podem dir que són creades per la imaginació: centaure, sirena,...
- **Innates:** el pensament les conté en ell mateix. Són poques però molt importants. Es tracta de les idees nascudes amb mi: broten de manera natural i espontània de la nostra ment.. El *Cogito* i la idea d'infinít són exemples d'idees innates. Són **clares i distintes** i no es deriven de l'experiència. El cogito no és una construcció de la ment a partir de l'experiència. L'existència de les idees innates és un dels principis bàsics del racionalisme.

Segons Descartes l'única cosa que podem conèixer són les idees, no la realitat (*Principi de la immanència de la consciència*). El subjecte, la ment humana, mai traspasa o va més enllà de les seves representacions mentals. Aquesta manera d'entendre el coneixement comporta un gir radical, la superació del realisme filosòfic, i converteix Descartes en pare de la filosofia moderna

4.4 DEL COGITO FINS A DÉU

Entre les idees innates, hi ha la **idea de Deu com a ésser perfecte i infinit** (*Prova gnoseològica*). És clar que la idea d'un ésser perfecte i infinit no pot provenir d'algú imperfecte; l'autor d'aquesta idea no puc ser jo, criatura finita i imperfecta, només pot tenir com a causa un ésser infinit i perfecte que és Deu i és ell qui ha posat en mi la idea d'una substància infinita.

Descartes dona un altra prova que és una nova versió de **l'argument ontològic**, el més famós i controvertit de tots els intents de demostració de l'existència de Déu. Va ser formulat per primera vegada per Anselm de Canterbury al segle XI. Aquest argument pretén provar l'existència de Déu **partint de la idea mateixa de Déu**.. Sant Anselm el formulà així:

Tots els homes tenen una idea de Déu, i entenen que és un ésser tal que és impossible pensar-ne un de més gran que ell. Un ésser així ha d'existir no només en el nostre pensament sinó també en la realitat, ja que si només existís en el pensament en podríem pensar un de més gran que ell, que tendria la perfecció de l'existència. En conseqüència Déu ha d'existir en la

En el *Discurs* el filòsof francès ens l'exposa de la manera següent: "... tornant a examinar la idea que posseïa d'un ésser perfecte, trobava que l'existència hi era compresa, de la mateixa manera que en la idea de triangle s'hi comprèn que els seus tres angles són iguals a dos rectes, o a la d'una esfera en què totes les parts són equidistants a un centre, i fins i tot de manera encara més evident; i, en conseqüència, és tan cert, almenys, que Déu, que és l'Ésser perfecte, és o existeix, com ho pugui ser qualsevol demostració de geometria".

Descartes ha de recórrer a aquest tipus d'argument perquè de moment només té la seguretat de l'existència del jo i de l'existència de les idees.

Un cop demostrada l'existència de Déu com a ésser perfecte i bondados es pot rebutjar la hipòtesi del geni maligne: un ésser perfecte no ens ha pogut donar una facultat de coneixement que ens condueixi a error. "Quan la nostra raó reconeix alguna cosa de forma clara i nítida, no s'equivoca. Perquè un Déu perfecte no ens enganyaria" (J. Gaarder). **Déu és en el sistema cartesiana GARANTIA DE LA VALIDESA DEL CONEIXEMENT:** l'existència de Déu m'assegura que les idees clares i distintes que tenim sobre la realitat exterior són veritables.

Fins ara ha arribat, de forma racional, a la conclusió que ell és una substància pensant i que existeix un ésser perfecte. Només a través de la **raó** es pot conèixer l'existència de l'ànima i de Déu; aquells filòsofs que es basen en les coses sensibles i només creuen en allò que poden tocar i veure, difícilment podran assolir aquest coneixement.

4.5 DE DÉU AL MÓN: LA SUBSTÀNCIA EXTENSA

Pel que fa a les **idees que tenim del món o realitat exterior**, com la idea del propi cos o del sol i la lluna, creu que són menys certes que les anteriors i que es pot dubtar de la seva validesa, ja que hi ha la possibilitat que siguin fruit de la imaginació o del somni. Ara bé, un cop demostrat que Déu existeix i que per la seva perfecció és infinitament bo, podem tenir la certesa que no ens equivocam quan pensam que el món existeix.

Les coses corpòries o extenses existeixen, però això no significa que haguem d'admetre totes les coses que ens mostren els sentits. Deu només garanteix la veritat de les idees clares i distintes. Seguint Galileu, Descartes **distingeix entre qualitats primàries i secundàries. Les primàries són aquelles que poden expressar-se matemàticament: l'extensió o volum, el moviment i la figura. Aquestes qualitats són clares i distintes, i es pot afirmar que existeixen objectivament, independentment del subjecte. Les qualitats secundàries com l'olor, el color, el so,.... no existeixen objectivament en les coses.**

4.6 TEORIA DE LES TRES SUBSTÀNCIES.

Com hem vist Descartes dedueix tota la realitat a partir del *Cogito*. Aquesta realitat està composta per tres tipus de substàncies o coses:

1. **Déu**
2. **Substància pensant o "res cogitans"**(ànima o jo pensant).
3. **Substància extensa o "res extensa"**(cos o realitat exterior)

A cada substància li correspon un **atribut**, que no és més que la seva essència: l'atribut propi de **Déu és la perfecció, el de l'ànima és el pensar i el del cos és l'extensió** (materialitat).

Defineix **SUBSTÀNCIA com quelcom concret existent que no necessita més que de si mateix per existir**. D'aquesta definició es pot deduir que només Déu és substància, ja que la resta d'éssers necessiten d'un creador per existir. Per això Descartes distingeix **dues classes de**

substància:

- Substància infinita: Déu.
- Substàncies finites: ànima i cos, que no necessiten més que de Déu per existir.

El que interessa especialment a Descartes és analitzar l'ànima i el cos, veure quina relació mantenen i aclarir si són dues substàncies separades i independents o, per contra, formen una unitat. Veurem que l'objectiu final del nostre pensador és justificar la llibertat humana davant del **mecanicisme** imperant en aquella època.

4.7 L'EXPLICACIÓ MECANICISTA DEL MÓN.

La ciència del segle XVII propugnà una visió mecanicista i determinista de la naturalesa: l'univers sencer és un gegantí mecanisme harmònic sotmès a inexorables lleis físiques. Un exemple molt clar de la concepció mecanicista del món és un rellotge de corda en el que tots els moviments que se produeixen són automàtics i deriven d'altres moviments que es transmeten per contacte.

Descartes mateix, coneixedor de les teories científiques del moment, entén que **els organismes vius**, plantes, animals i el mateix cos humà, **són màquines** molt complexes sotmeses també a les lleis físiques del moviment. **En el món físic i natural tot està determinat i no hi ha lloc per la lliure acció.**

5. RELACIÓ ÀNIMA-COS. Les passions i la llibertat.

El pensament de Descartes entorn a aquesta qüestió és confús i contradictori. No és capaç de resoldre satisfactòriament el *problema de la comunicació de les substàncies*, que serà transmès als racionalistes posteriors.

Descartes elaborà una teoria antropològica **DUALISTA**, és a dir, una concepció de l'ésser humà com un compost de dues substàncies separades: ànima i cos (ment i matèria, diríem avui). Només l'home té ànima; els animals són pura matèria i la seva vida i els seus moviments es realitzen mecànicament. **L'home és un ésser dual, format per una ànima i un cos, que constitueixen dues substàncies distintes i independents. El cos humà, com tot allò material o extens, està sotmès a les lleis naturals i mecàniques**, mentre que l'ànima és lliure i té iniciativa pròpia.

Però Descartes no podia negar que hi ha una constant **RELACIÓ entre l'ànima i el cos**: el cos i l'ànima, tot i ser distintes, estan estretament units. L'ànima es veu constantment afectada per sensacions i afectes relacionats amb les necessitats del cos i, malgrat tot, es pot desprendre d'aquests impulsos bàsics i actuar independentment del cos. Com explicar aquesta relació? Aquest és un problema amb el que s'han enfrontat infructuosament tots els dualismes. El nostre autor explicà que l'ànima se troba en una petita glàndula del cervell que ell anomenava "glàndula pineal", des d'on dirigia part de les activitats del cos.

Per resumir:

- **l'explicació cartesiana de la relació ànima-cos és insatisfactòria.**
- **la separació de les dues substàncies permet a Descartes afirmar que l'home és un ésser lliure, que pot decidir la pròpia conducta i no ser un simple "autòmat". Si afirmam que l'ànima és independent de la matèria i s'escapa al determinisme i a les lleis mecàniques, ens queda justificada la llibertat humana.**

Les passions i la llibertat.

Dins aquest terreny tan complex que és l'ésser humà Descartes s'ocupa d'un tema significatiu que exemplifica la interacció ànima-cos: les passions.

Les passions són percepcions i emocions de l'ànima causades pel cos. El més característic d'elles és que són **involuntàries**, **bones**, mentre no creixin excessivament, i **irracionals**. La relació entre l'ànima i el cos s'assembla a un combat entre els instints naturals o passions, propis del cos, les forces obscures, i la raó i la voluntat que són facultats de l'ànima, un conflicte present en la vida de tots els humans.

Descartes creu que cal aprendre a governar les passions segons el criteri de la raó; no es tracta de lluitar en contra d'elles, sinó tan sols d'evitar que siguin elles les que controlin la nostra voluntat. En aquesta lluita per controlar les passions és on entra en joc la llibertat.

L'ànima té dues funcions:

- ◆ **l'enteniment**, que és la facultat de pensar,
- ◆ **la voluntat** o facultat de triar, que Descartes identifica amb la llibertat.

Per ell l'existència de la llibertat és evident (idea innata) i és, a més, la màxima perfecció de l'home. **En què consisteix la llibertat?** Bàsicament en la capacitat de triar entre les diverses opcions que se'ns presenten, i més concretament, **en que la voluntat triï allò que l'enteniment li presenta com a bo i vertader.** Llibertat és sotmetre la voluntat a l'enteniment.

6. LA MORAL PER PROVISIÓ

La moral "per provisió", també anomenada moral "provisional", i que s'explica a la 3ª part del *Discurs*, **consisteix en un conjunt de regles de prudència** (conducta i saviesa pràctica) que Descartes decideix emprar per poder fer un procés de dubte metòdic en pau i tranquil·litat. La moral per provisió és una estratègia per intentar aconseguir la calma necessària per a reflexionar en mig dels trasbalsaments propis d'un segle de guerres de religió. Es podria dir que Descartes s'inspirà en principis estoics i epicuris. Com els estoics, creu que l'home ha de vèncer-se a si mateix abans que intentar canviar el món, seguint la idea de l'autodomini del savi. Com els epicuris procura "viure amagat".

La moral per provisió és consistent amb aquesta concepció del món. L'expressió "moral per provisió" s'ha d'entendre en el mateix sentit que per fer una excursió o una expedició militar **es necessiten provisions pel camí**. Es tracta de viure d'una determinada manera, atenent i acceptant exteriorment les lleis del país per tenir, a canvi, la calma i la tranquil·litat necessàries per poder dedicar-se a l'ofici de pensar lliurement.

Les regles de la moral per provisió són:

- 1.- Obeir les lleis i els costums del país, conservant la religió dels pares.
- 2.- Ser al màxim ferm i segur.
- 3.- Vèncer-se a sí mateix abans que intentar vèncer a la fortuna.
- 4.- Dedicar-se al conreu de la raó.

Com es pot observar, aquestes normes, bastant senzilles i d'inspiració estoica, ja indiquen que Descartes no era de cap manera un radical ni el seu dubte volia portar a l'escepticisme sinó a la fonamentació de la racionalitat.